

خسارت معنوی

در حقوق اسلام، ایران و نظامهای حقوقی معاصر

تألیف

سید ابوالقاسم نقیبی

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران، ۱۳۸۶

سرشناسه	: نقیسی، ابوالقاسم ، ۱۳۳۲ -
عنوان قراردادی	: ایران، قوانین و احکام
عنوان و پدیدآور	: خسارت معنوی در حقوق اسلام ، ایران و نظامهای حقوقی معاصر تألیف ابوالقاسم نقیسی.
مشخصات نشر	: تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۶.
مشخصات ظاهری	: ۳۵۸ ص.
شابک	: 964-00-1083-9
وضعیت فهرست نویسی	: ایپا
یادداشت	: کتبخانه: ص. ۳۳۹ - ۱۳۶۱ همچنین به صورت زیر نویس .
موضوع	: خسارت معنوی -- قوانین و مقررات -- ایران .
موضوع	: خسارت معنوی (فقه).
موضوع	: خسارت معنوی .
موضوع	: حقوق تطبیقی .
رده بندی کنگره	: ۷۴/۳/۴۸۳۳ KM
رده بندی دهلی	: ۳۴۵/۵۵۰۷
شماره کتبخانه ملی	: ۱۰۳۱۵۲۴

شابک: ۹۶۳ - ۰۰ - ۱۰۸۳ - ۹

مؤسسه انتشارات امیرکبیر

تهران: خیابان جمهوری اسلامی، میدان استقلال، صندوق پستی: ۱۱۳۶۵-۴۱۹۱

خسارت معنوی در حقوق اسلام، ایران و نظامهای حقوقی معاصر

© حق چاپ: ۱۳۸۶، مؤسسه انتشارات امیرکبیر www.amirkabir.net

نوبت چاپ: اول

مؤلف: سید ابوالقاسم نقیسی

ویراستار: مسعود خیرخواه

طراح جلد: محمدرضا نبوی

صفحه‌آرا: مصومه محمدی

حروف متن: لوتوس ۱۲ روی ۱۸ بونیت

چاپ و صحافی و لیتوگرافی: چاپخانه سپهر، تهران، خیابان ابن سینا (بهارستان)، شماره ۱۰۰

شمارگان: ۱۵۰۰

کاغذ: تحریر سفید ۷۰ گرمی

همه حقوق محفوظ است. هرگونه نسخه برداری، عدم از زیراکس و بارنویسی، ذخیره کامپیوتری، اقتباس کلی و جزئی (به جز اقتباس جزئی در نقد و بررسی) و اقتباس در گیومه در مستند نویسی، و مانند آنها بدون مجوز کتبی از ناشر ممنوع و از طریق مراجع قانونی قابل پیگیری است.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
سرآغاز.....	۱۱
بخش یکم - کلیات.....	۱۵
فصل یکم - تعریف خسارت معنوی.....	۱۹
مبحث یکم - معنی لغوی و اصطلاحی خسارت.....	۱۹
گفتار یکم - معنی لغوی خسارت.....	۲۰
گفتار دوم - معنی اصطلاحی خسارت.....	۲۳
مبحث دوم - تقسیمات خسارت و ملاک تقسیم خسارت به مادی و معنوی.....	۳۰
گفتار یکم - انواع تقسیمات خسارت و معیار آن.....	۳۰
گفتار دوم - ملاک تشخیص خسارت مادی از معنوی.....	۳۲
مبحث سوم - تعریف خسارت معنوی و اقسام آن.....	۳۴
گفتار یکم - مفهوم و تعریف خسارت معنوی.....	۳۴
گفتار دوم - سرمایه معنوی و حقوق غیر مادی.....	۴۴
گفتار سوم - تقسیمات خسارت معنوی.....	۵۵
مبحث چهارم - ارکان مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی و شرایط مطالبه آن.....	۶۵
گفتار یکم - ارکان مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی.....	۶۵
گفتار دوم - ویژگی‌ها و شرایط مطالبه خسارت.....	۷۱

گفتار سوم - تطبیق ارکان مسئولیت و شرایط مطالبه خسارت با خسارت	
معنوی	۸۱
فصل دوم - منشأ اعتبار جبران خسارت معنوی و تطور تاریخی آن	۸۵
مبحث اول - منشأ اعتبار اصل جبران خسارت معنوی از منظر روان‌شناختی و نگرش	
ادیان الهی به این نوع از خسارت	۸۵
گفتار یکم - منشأ پیدایش و کیفیت اعتبار سرمایه معنوی و حقوق غیرمالی	۸۶
گفتار دوم - خسارت معنوی در ادیان الهی	۸۸
مبحث دوم - نگاهی تاریخی به خسارت معنوی در قوانین کهن و حقوق جدید	۹۳
گفتار یکم - خسارت معنوی در حقوق کهن	۹۳
گفتار دوم - نگاهی تاریخی به مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق	
برخی از کشورها و حقوق بین‌الملل	۱۰۱
فصل سوم - مبانی مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی	۱۰۵
مبحث اول - نظریه تقصیر و خطر و مبانی آن دو	۱۰۶
گفتار یکم - نظریه تقصیر	۱۰۶
گفتار دوم - نظریه خطر	۱۰۸
مبحث دوم - نظریه تضمین حق و نظریه‌های مختلط و مبانی مسئولیت در حقوق	
ایران	۱۱۱
گفتار یکم - نظریه تضمین حق	۱۱۱
گفتار دوم - نظریه‌های مختلط	۱۱۳
گفتار سوم - مبانی مسئولیت مادی ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق	
موضوعه ایران	۱۱۳
بخش دوم - مسئولیتهای ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق اسلام و ایران	۱۱۷
فصل یکم - مسئولیت ناشی از خسارت معنوی در حقوق اسلام	۱۲۱
مبحث یکم - جبران خسارت معنوی در تعالیم سه گانه و قاعده لاضرر	۱۲۲
گفتار یکم - حقوق و سرمایه‌های معنوی انسان در تعالیم سه گانه دین و مسئولیتهای	
ناشی از آن	۱۲۲
گفتار دوم - مستندات و مدارک قاعده لاضرر و جبران خسارت معنوی	۱۳۰
گفتار سوم - مفردات قاعده لاضرر و لاضرار فی الاسلام و خسارت معنوی	۱۳۴

گفتار چهارم - شمول لفظی قاعده لاضرر بر اثبات جواز مطالبه خسارت	۱۳۷
معنوی
گفتار پنجم - قاعده نفی عسر و حرج و جبران خسارت معنوی	۱۵۱
مبحث دوم - دلیل عقل، بنای عقلا و جبران خسارت معنوی	۱۵۶
گفتار یکم - مستقالات عقلیه و جبران خسارت معنوی	۱۵۶
گفتار دوم - بنای عقلا و جبران خسارت معنوی	۱۶۰
مبحث سوم - دیه و جبران خسارت معنوی	۱۶۶
گفتار یکم - مفهوم و ماهیت دیه و جبران خسارت معنوی	۱۶۶
گفتار دوم - مطالبه خسارتهای معنوی زاید بر دیه	۱۷۵
گفتار سوم - مطالبه جبران خسارت معنوی ناشی از آسیب‌های جسمانی و از بین رفتن جمال و زیبایی در فقه عامه	۱۸۱
مبحث چهارم - تعزیر و جبران خسارت معنوی	۱۸۶
گفتار یکم - مفهوم و ماهیت تعزیر و جبران خسارت معنوی	۱۸۶
گفتار دوم - تعزیر مالی کیفر خصوصی یا جبران مالی خسارت معنوی	۱۹۳
گفتار سوم - تعزیر مالی دردهای جسمانی ناشی از جنایت بر جسم، لطمه به عرض و خسارت ناشی از سب	۱۹۷
مبحث پنجم - قصاص، حد قذف و امکان جبران مالی خسارت معنوی	۲۰۳
گفتار یکم - قصاص و امکان جبران مالی خسارت معنوی	۲۰۳
گفتار دوم - حد قذف و امکان جبران مالی خسارت معنوی	۲۰۸
گفتار سوم - لعان روش خاص ترمیم خسارت معنوی ناشی از قذف به زوجه	۲۱۳
گفتار سوم - خسارت معنوی ناشی از زنا و کیفر متناسب آن	۲۱۵
گفتار چهارم - دفاع مشروع از ایراد خسارت معنوی	۲۱۷
فصل دوم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق ایران	۲۲۵
مبحث یکم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق غیر کیفری	۲۲۶
گفتار یکم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در قانون اساسی	۲۲۶
گفتار دوم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در قانون مسئولیت مدنی	۲۳۳
گفتار سوم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق مدنی	۲۳۵
گفتار چهارم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق اداری	۲۴۶

گفتار پنجم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق کار	۲۵۳
گفتار ششم - خسارت معنوی ناشی از تجاوز به حقوق مالکیت صنعتی و تجاری	۲۵۵
گفتار هفتم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی یا تجاوز به حقوق مالکیت‌های ادبی و هنری	۲۶۷
مبحث دوم - زیان و ضرر معنوی ناشی از جرم در حقوق ایران	۲۷۶
گفتار یکم - ایراد خسارت‌های معنوی با ارتکاب جنایت عمدی و در حکم عمد و خطایی و مسئولیت ناشی از آن	۲۷۷
گفتار دوم - ایراد خسارت معنوی به وسیله اعمال مستوجب حد و امکان جبران به روش غیرمالی	۲۸۲
گفتار سوم - مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی به وسیله مطبوعات در حقوق مطبوعات ایران	۳۰۰
بخش سوم - مطالعه تطبیقی خسارت معنوی و روش‌های جبران آن	۳۱۷
فصل یکم - مطالعه تطبیقی خسارت معنوی	۳۲۱
مبحث یکم - خسارت معنوی در اندیشه‌های حقوقی	۳۲۱
گفتار یکم - خسارت معنوی در دکترین‌های حقوقی	۳۲۲
گفتار دوم - ماهیت مبلغ پول پرداختی به زیان‌دیده	۳۳۲
مبحث دوم - جبران خسارت‌های معنوی در کشورهای پیرو نظام‌های حقوقی معاصر	۳۳۸
گفتار یکم - جبران خسارت معنوی در قوانین کشورهای پیرو نظام حقوقی رمی ژرمنی	۳۳۸
گفتار دوم - جبران خسارت معنوی در حقوق کشورهای اسلامی و عربی	۳۴۷
گفتار سوم - جبران خسارت معنوی در نظام حقوقی کامن‌لو	۳۵۰
گفتار چهارم - جبران خسارت معنوی در حقوق بین‌الملل	۳۵۵
مبحث سوم - مطالعه تطبیقی برخی از مصادیق خسارت معنوی و جبران آن	۳۶۰
گفتار یکم - مطالعه تطبیقی جبران خسارت معنوی به اشخاص حقوقی	۳۶۰
گفتار دوم - ایراد خسارت معنوی به جمع نامحصور و مسئولیت‌های ناشی از آن	۳۶۵
گفتار سوم - ایراد خسارت معنوی به انجمن‌ها و مسئولیت ناشی از آن	۳۶۸

۳۷۰	گفتار چهارم - مطالعه تطبیقی ایراد خسارت به حق اخلاقی و معنوی مؤلف
۳۸۳	فصل دوم - روشهای جبران خسارت معنوی و افراد مستحق مطالبه آن
۳۸۴	مبحث یکم - روشهای جبران خسارت معنوی و نحوه ارزیابی و تقویم انواع آن
۳۸۴	گفتار یکم - روشهای جبران خسارت معنوی
۳۹۴	گفتار دوم - نحوه ارزیابی و تقویم انواع خسارت معنوی
	مبحث دوم - مطالبه جبران خسارت معنوی از ناحیه وراثت و بازماندگان و قائم مقام
۴۰۷	قانونی زیان دیده
	گفتار یکم - مطالبه خسارت معنوی وارده به متوفی از ناحیه وراثت و بازماندگان
۴۰۸	زیان دیده
	گفتار دوم - مطالبه جبران خسارت معنوی ناشی از زیان شخصی و مستقیم به
۴۱۴	بازماندگان
۴۲۳	گفتار سوم - علل رفع یا کاهش مسئولیت مدنی
۴۳۷	کتابنامه
۴۳۷	الف - فارسی (کتابها و مقالهها)
۴۴۳	ب - فارسی (قوانین و برخی آرا)
۴۴۴	ج - عربی
۴۵۶	د - فرانسه و انگلیسی

سرآغاز

ع ۱۰

بشر در بدو پیدایش خویش سرمایه‌ها و حقوق معنوی را در کنار سرمایه‌ها و حقوق مادی اعتباراً کرده و آن را مورد حمایت قرار داده است و از این رو، تکامل جوامع انسانی از راه توسعه حقوق نهادینه‌سازی حمایت‌رهنمون کرده است. در مراحل نخست، حمایت به روش‌های تنبیهی و مجازات صورت می‌پذیرفت و کیفر تنها وسیله اعاده آبروی از دینت رفته و متجنی و غلبه و تأیید مجدد حیثیت وی بشمار می‌آمده است. در مرحله دوم، روش‌های شبه ترمیمی بچگونگی دبه‌اوردن کتار مجازات و کیفر برای جبران برخی از موارد خسارت معنوی نمودند. پذیرش روزه و نذر و غیره به تدریج جایگاه روش‌های ترمیمی بهبود یافت. در مرحله سوم، روش‌های ترمیمی در چیزان غیرسازت معنوی از تنوع و توسعه ویژه‌ای برخوردار شد چنان که امروزه بسیاری از کشورها در ترمیمی و جبران خسارت اساسی یا عادی خویش به روش‌های ترمیمی توجه نشان داده‌اند. بهمین جهت از این روش‌ها و روش‌ها به حقوق برخی از کشورها نیز روش جبران خسارت به وسیله پول مورد پذیرش قرار گرفته است. اما همواره دو پرسش اساسی برای حقوق‌دانان مطرح بوده است: نخست اینکه آیا لطیفه به تحسین و اعتبار شخص با پرداخت مبلغی پول قابل جبران است؟ و دیگر اینکه آیا آلام و آذواذهایی ناشی از صدمات اجتماعی و تعلقه‌های عاطفی به وسیله مبالغه‌آمیز می‌شوند؟ یا به شرح مثبت به این بی‌الایب با اشکالات جدیدی، جانبداران از روش‌های معنوی و اخلاقی را و به روش‌ها و چگونگی می‌توان آبرو و تعییر از دست رفته یا لطیفه‌های عاطفی را با یک‌بار از دست دادن اجزای تریز نزدیکان انسان جداگانه نمی‌تواند دریافت، پول چگونگی ذکر در اصول چگونگی می‌تواند سرمایه‌های طبیعی را از بین رفته را با معیارهای مادی و کمی مورد ارزشیابی قرار داد؟ مطالعه و بررسی می‌تواند دانشمندانی

حقوق و اصول حقوقی مورد احترام در جهان معاصر، قوانین کشورهای خارجی، آرای محاکم، پیشینه تاریخی، فلسفی، اجتماعی و مبانی حقوقی پاسخ مثبت به سؤالات مذکور را به دست می‌دهد. سؤال اساسی این است که آیا مبانی حقوق اسلامی و حقوق ایران پاسخ مثبت به این سؤالات را بر می‌تابد؟ برای دستیابی به موضع حقوق اسلام و ایران در این زمینه، بایسته است که مفهوم و مصادیق سرمایه و حقوق معنوی و روشهای حمایت و جبران خسارت وارد بر آن در ساختمان حقوقی اسلام و بنیادهای اعتقادی، اجتماعی و تاریخی ایران مورد مطالعه قرار گیرد.

در گستره مطالعه عمیق تطبیقی با بهره‌گیری از عوامل پویایی فقه مانند عقل مستقل، بناء عقلا و قاعده لاضرر است که مسئولیت مدنی ناشی از ایراد خسارت معنوی و روشهای جبران آن در حقوق اسلام و ایران اثبات می‌شود در این نوشتار سعی شده است با تتبع در منابع حقوقی نظامهای حقوقی معاصر و منابع فقهی و بکارگیری روش تحقیق کتابخانه‌ای و منطبق حقوق و روش اجتهاد و استنباط، فرضیات زیر اثبات شود:

۱. شناسایی حقوق و سرمایه‌های معنوی و حمایت از آن ریشه در مفاهیم اخلاقی و قواعد حقوقی اسلام دارد.
۲. در نظام حقوقی اسلام روشهای متنوعی برای جبران خسارت معنوی پیش‌بینی شده است و همچنین جبران خسارت وارده به حقوق و سرمایه‌های معنوی به وسیله مال امری است که در حقوق اسلامی قابل اثبات است.
۳. در نظامهای حقوقی معاصر روشهای متنوعی جهت جبران خسارت معنوی پیش‌بینی شده است.
۴. حقوق کشورهای خارجی و حقوق بین‌الملل، جبران مالی خسارت معنوی را مورد پذیرش قرار داده‌اند.

نتایج حاصل از این پژوهش و دیگر پژوهشهایی که در زمینه خسارت معنوی در حقوق اسلام و ایران به انجام رسیده است به قانونگذار امکان می‌دهد تا جایگاه روشهای ترمیمی مالی را رسماً بهبود بخشد و با روشن‌بینی متکی به مبانی مستحکم فقهی و حقوقی به تکمیل قوانین مربوط به جبران خسارت معنوی و یکسان‌سازی موارد آن اقدام کند و به قضات اعتماد به نفس اعطا می‌کند تا نسبت به ایجاد روبه قضایی جبران خسارتهای معنوی، به روشهای متنوع، از

جمله به وسیله مال، مبادرت ورزند.

این نوشتار در سه بخش نگارش یافته است که بخش اول آن به کلیات اختصاص یافته است مطالب این بخش در سه فصل تحت عناوین ۱. تعریف و انواع خسارت معنوی ۲. منشأ اعتبار جبران خسارت معنوی و تطور تاریخی آن ۳. مبانی مسؤلیت ناشی از ایراد خسارت معنوی» ارائه گردیده است.

در بخش دوم خسارت معنوی و مسؤلیت‌های ناشی از آن در حقوق اسلام و ایران در دو فصل مستقل مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و در نهایت بخش سوم این نوشتار ناظر به مطالعه تطبیقی خسارت معنوی می‌باشد که در فصل اول جبران خسارت معنوی در دکترینهای حقوقی، رویه‌های قضایی و قوانین برخی از کشورهای پیرو نظامهای حقوقی بحث شده است و فصل دوم آن نیز به روشهای جبران خسارت معنوی اختصاص داده شده است.

در انتها وظیفه خود می‌دانم از استادان فرهیخته‌ام در مدرسه عالی شهید مطهری که اینجانب را در انجام این پژوهش راهنمایی نموده‌اند حضرات آیات و دانشمندان گرانقدر، محمد امامی کاشانی، سید محمد موسوی بجنوردی، دکتر سید مصطفی محقق داماد، سید محمد حسن مرعشی، دکتر سید حسین صفایی دامت برکاتهم تشکر و سپاسگزاری می‌نمایم.

از خوانندگان محترم به ویژه محققان ارجمند استدعا دارم که با عنایت خویش از ذکر نواقص دریغ نفرمایند.